

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

מי נאמן לבדוק מחרקים ודין מאכל שהתבשלו בו חרקים

א. מי נאמן לבדוק את המאכלים מחרקים?

"עד אחד נאמן באיסורים". התורה 'סומכת' על כל יהודי שלא יאכל ולא יאכיל איסור. לדוגמא, לגבי קורבנות נאמר (ויקרא א ה) "ושחט את בן הבקר" – כלומר, כל אדם רשאי לשחוט והכוהנים יכולים לאכול משחיטתו. דוגמא נוספת מצינו בפרשת ראה (דברים יב טו), שם נאמר "רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר", התורה התירה לכל אדם לשחוט ולאכול בשר ולא הצריכה שני עדים שיראו שהשחיטה כשרה¹.

על פי זה, כל יהודי נאמן לבדוק האם יש במאכל חרקים. עם זאת, למעשה ישנם כמה סייגים:

1. אם מדובר במאכל שמוחזק בתולעים - הבודק צריך להיות מעל גיל מצוות².

2. אדם שאינו שומר תורה ומצוות אינו נאמן³.

3. אדם שמזלזל באיסור תולעים אינו נאמן⁴.

מי שראייתו חלשה ונעזר במשקפיים, נאמן לבדוק מחרקים ומותר לסמוך על בדיקתו⁵.

מקורות והערות

1. [הדוגמאות שהבאתי הם כשיטת רש"י במקור הנאמנות, ויש בזה כמה שיטות בראשונים שיבאורו בסעיף זה].

אחד הכללים הגדולים שאמרו חז"ל בדיני איסור והיתר הוא "עד אחד נאמן באיסורים" (גיטין ב ב, ג א. חולין י ב) הראשונים חלוקים מהו המקור לנאמנות זו בתורה.

א. רש"י פירש בכמה מקומות דברים שונים. במסכת גיטין (ב ב ד"ה ומשני) כתב רש"י "עד אחד נאמן באיסורים שהרי האמינה תורה כל אחד ואחד מישראל על הפרשת תרומה ועל השחיטה ועל ניקר הגיד והחלב". ובמסכת חולין (י ב ד"ה עד) הוסיף רש"י את הפסוקים שהבאנו למעלה, "וזבחת מבקרך ומצאנך" (דברים יב טו) וכן "ושחט את בן הבקר" (ויקרא א ה), "ואכלי כהנים על ידו" (לשון רש"י). הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה י"ד ח"א סי' סו) ביאר שרש"י הוצרך להביא את שתי הפסוקים מאחר ומהפסוק הראשון נלמד שמספיקה נאמנות של עד אחד בניגוד לדבר שבממון שצריך שני עדים. ומהפסוק השני נלמד שלא רק לאדם עצמו מועילה חזקת הכשרות אלא גם לאדם אחר ומותר לו לאכול על ידו.

מאידך במסכת יבמות (פח א ד"ה ואמר) כתב רש"י שנאמנות עד אחד באיסורם היא מסברה "דאי לאו הכי אין לך אדם אוכל משל חבירו ואין לך אדם סומך על בני ביתו". לכאורה נראה שפירושו זה סותר את פירושו הקודם. אולם הריטב"א (גיטין ב ב) כתב בדעת רש"י "שהרי כל אחד ואחד האמינתו תורה על שחיטתו ועל ניקור הבשר שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם מתאכסן אצל חברו כדאיתא בירושלמי". כלומר מה שכתב רש"י במסכת יבמות היא הסיבה שהתורה האמינה לכל אדם כפי שכתב בגיטין וכפי המקורות שהביא בחולין.

ב. התוס' (גיטין ב ב ד"ה עד) הקשו על רש"י שכתב שהתורה האמינה לכל אדם בהפרשת תרומות ומעשרות ושחיטה וניקור, שהרי בדברים אלו סיבת הנאמנות היא שיש ביד האדם לתקן ולכן הוא נאמן. לכן כותבים התוס' שהמקור לנאמנות עד אחד באיסורים הוא מגזרת הכתוב בטהרת נדה, שם נאמר "וספרה לה" ודרשו חז"ל (כתובות עב ב) "לה - לעצמה" שהאשה נאמנת לספור את ימי נדותה. אמנם התוס' מסייגים שנאמנות זו היא דווקא במקום בו לא 'איתחזק איסורא', שהרי אשה אינה בחזקת רואה כל הזמן, לפי שיש זמנים בהם היא טהורה, כמו כן בידה לטבול ולהטהר.

ג. במסכת יבמות (פז ב) למדנו "תנן נמי עד אחד אומר אכלת חלב והוא אומר לא אכלתי פטור טעמא דאמר לא אכלתי הא אישתיק מהימן אלמא עד אחד מהימן מדאורייתא מנא לן דתניא או הודע אליו חטאתו ולא שודיעוהו אחרים יכול אף על פי שאינו מכחישו יהא פטור תלמוד לומר או הודע אליו מ"מ היכי דמי אילימא דאתו תרי ולא קא מכחיש להו קרא למה לי אלא לאו חד וכי לא קא מכחיש ליה מהימן ש"מ עד אחד נאמן וממאי דמשום דמהימן דלמא משום דקא שתיק ושתיקה כהודאה דמיא". כלומר לפי ההסבר הראשון בגמרא נאמנות עד אחד נלמדת מחיוב הבאת קרבן, שהרי אם עד אחד לא היה נאמן יוצא שאותו אדם שנאמר לו על ידי עד אחד שאכל חלב, יביא חולין לעזרה, אלא ודאי הוא נאמן. אמנם הגמרא לכאורה דחתה תירוץ זה, אך לדעת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' שעו) והריטב"א (חידושים יבמות שם) קיי"ל כהסבר הראשון בגמרא וממילא יש מזה מקור לנאמנות עד אחד.

ד. סברה נוספת למקור נמצאת באחרונים. בחידושי הרי"מ (יבמות פח א) למד מהפסוק (דברים יט טו) "לא יקום עד אחד באיש לכל עוון ולכל חטאת" אבל לאיסורים שאין בהם עוון וחטאת נאמן. לימוד זה מועיל רק לעשה או ללאו שאן בו מלקות.

2. כבר למדנו שמאכל שמוחזק בתולעים חובת הבדיקה בו היא מדאורייתא. בדברים בהם האיסור הוא דאורייתא מאמינים רק לגדול (מעל גיל מצוות) ולא לקטן. כך מבואר בשו"ע (סי' קכ סע' יד) שפסק לגבי טבילת כלים "אין מאמינים קטן על טבילת כלים". וכתב הט"ז (ס"ק טז) "לפי שטבילת כלים דאורייתא". וראה גם בביאור הגר"א (ס"ק לו).

3. פסק השו"ע (סי' קיט סע' א) "החשוד לאכול דברים האסורים בין אם הוא חשוד באיסור תורה בין אם הוא חשוד באיסור דרבנן, אין לסמוך עליו בהם. ואם נתארח עמו לא יאכל משלו מדברים שהוא חשוד עליהם".

4. פסק רמ"א (סי' קיט סע' ז) מי שהוא חשוד בדבר דלא משמע לאינשי שהוא עבירה, לא מקרי חשוד. מיהו לאותו דבר אינו נאמן "ע"י בט"ז ס"ק ט מה שהקשה על רמ"א). יוצא מזה שמי שמזלזל באיזה איסור מחמת שאינו חושב שהדבר אסור אין לסמוך עליו בבדיקה. ויש להסתפק האם במאכל בו חובת הבדיקה היא מאחר וחרקים הם מיעוט המצוי בו, לא נסמוך על מי שמזלזל באסור זה, במידה ואומר שבדק. וצדדי הספק בזה הם שמחד הרי גם אם ביטלו בלא בדיקה אנו מתירים בדיעבד במיעוט המצוי, מאידך אפשר שבמה שנתן למי שאינו נאמן לבדוק הוי כמבטל איסור לכתחלה.

עיין בספר בדיקת המזון כהלכה (עמ' 130 סוף ס"ק 7). ועיין במאמרו של ראש בית המדרש הרב גיורא ברנר שליט"א (בעלי אסופות קיץ תשע"ד עמ' 114) שהביא שבספק איסור מותר לבטל איסור לכתחלה, אלא שיש מחלוקת אם די בטעם זה בלחוד ע"מ להתיר או שצריך עוד צד היתר. אמנם כל זה רק אם נתבשל או נתרסק המאכל וכבר אי אפשר לבדוקו אך אם הוא לפנינו כמו לפני הבדיקה של הלא נאמן לפי כל הצדדים הנ"ל יהיה צריך לבדוקו שוב.

5. כתב בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' קכד) "והמין השני הוא הכנימה וזה גם כן ישנו בבדיקה על ידי חמום וראות עין יפה ומבדקי נמי בשמשא או על ידי כלי זכוכית מגדיל מראית הבריות הקטנות. ואם נמצאו בו בודאי נאסר כלו ואין תקון לאכלו. אכן כל שנבדק ולא נמצא בו. שוב אין לחוש ואכילנא מניה שופרי שופרי. והכי חזינא לרבנן קשישאי ומרי דעובדא והמחמיר יחמיר לעצמו. אבל אין להכביד בחומרא יתרה על הצבור דייך מה שאסר' תורה". ועולה מדבריו שבדיקה על ידי זכוכית מגדלת מועילה להיתר. ולכאורה אן סברה לחלק בין זה לבין משקפיים (ספר הכשרות פי"ג סע' כח).

ב. מאכל שהתבשל עם חרק בתוכו

מאכל שהתבשל עם חרק בתוכו, ורק אחרי הבישול מצאו את החרק והוציאו אותו, המאכל והכלי מותרים לפי שמצרפים שתי סברות להקל⁶:

1. אם החרק היה בתוך המאכל (כגון תולעת בפרי וכדומה) אנו משתמשים בכלל "שאיין פרי שאיין בו ששים נגד טעם התולעת שבתוכו", ומכיוון שכך טעם איסור בטל בששים.
 2. הטעם שהחרק נותן בתבשיל הוא טעם פגום, שהרי החרק מאוס וכל דבר מאוס טעמו פגום. מכיוון שכך, טעם פגום מותר בדיעבד.
- לכתחילה יש להוציא את החרק בקיסם או בכפית חד פעמית וכדומה, על מנת שהכלי בו מוציאים את החרק לא ייאסר אם התבשיל חם.⁷

מקורות והערות

6. כתב בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' קא) "שאלת עוד קדרה שלמה שנפל יתוש לתוך המרק ואינו נמצא שם. ואמרת שהכל אסור שאיין ביטול לבריה אסורה. ונסתפק אם עירה מן המרק בכף או בקערה וראה שאינו שם. אף על פי שהמרק שבקדרה אסור מפני חשש הבריה מה שבכף או בקערה מותר או אסור? ואם תמצא לומר מותר נדון כן להתיר הקדרה עצמה אף על פי שבלועה מאותו מרק או לא. תשובה דברים ברורים אני רואה כאן שאיין הבריה אוסרת בכל מה שהיא מחמת פליטתה אלא מחמת ממשו והוא שתהא שלמה ושלא נפסדה צורתו. הא אם נחתך ממנה אבר או אפילו היא שלמה ונתרסקה ונפסדה צורתה אבד שמה והרי היא כשאר האיסורין ובטלה. ואלו דברים פשוטים לא ראיתי לכתוב ראיותיהן כי רבו. ומעתה מה שנבדק מן המרק ובידוע שאיין שם גופה של בריה כמות שנפלה שם מותר. ואין כאן שום ספק. והקדרה עצמה מותרת בידוע שלא בלעה את הבריה כמות שהיא ולא תפלטנה כמות שהיא. ולפי שאמרת שפליטתה אינה אוסרת אלא בששים. וכמדומה שלמדת כן ממשנת (חולין דף צ"ו ב) גיד הנשה שנתבשל עם הגידין ששנינו והרוטב בנותן טעם. ועלה בדעתך שאפילו היתוש והזבוב כיוצא בו שצריך ששים כדי לבטל טעמו. אומר אני כי נראה לי שלא אמרו כן אלא בבריה שאינה מאוסה ולא בדילי אינשי מינה כגיד הנשה וצפור אסורה וכיוצא באלו. אבל כל דבר הנמאס ושבדילין ממנו אנשים אינו אוסר בטעמו שהרי הוא נותן טעם לפגם. ונותן טעם לפגם אינו אוסר תערובתו אלא בטל ברוב. והראיה (ע"ז פ"ו דף ס"ח ב) מההוא עכברא דנפל לחביתא דשיכרא ואסריה רב. ואמר רבא נותן טעם לפגם מותר וטעמא דרב לא ידענא. אי משום דקסבר נותן טעם לפגם אסור ולית הילכתא כותיה או קא סבר עכברא בשיכרא אשבוחי משבח. ומה ששנינו היה אוכל את התרומה וטעם טעם פשפש זורקא. מסתברא לי משום דחיישינן שמא פשפש עומד בפיו בפני עצמו דאי אפשר לו לברור בתוך פיו ולפיכך זורקה".

וכך נפסק להלכה בשו"ע ורמ"א (סי' קז סע' ב) "זבוב, וכיוצא בו מדברים המאוסים שנפשו של אדם קצה בהם, שנמצא בתבשיל, זורקן, והתבשיל מותר, שאין פליטת דברים אלו הפגומים אוסרת. הגה: וכן המנהג פשוט. אף על גב דיש מחמירין, דברי המקילין עיקר. ואין לשנות המנהג".
ומה שכתבתי שיש ששים בפרי נגד התולעת מבואר בשו"ע (יו"ד סי' פד סע' ט).
[להרחבת הדברים עיין באות ב במאמרו של ראש בית המדרש הרב גיורא ברנר שליט"א בקובץ בעלי אסופות קיץ תשע"ד, שם דן האם דין תולעת כדין זבוב, כלומר שנחשבת מאוסה ונותנת טעם לפגם. וכן באיזה אופן יש ששים נגד התולעת בפרי, האם רק נגד טעמה או גם נגד גופה כשנמוחה].

7. עיין בשו"ת רדב"ז (ח"א סי' מז), כף החיים (סי' קד ס"ק כ) בשם הכנה"ג, בדי השולחן (סי' קז בביאורים ד"ה זורקן) ושמירת שבת כהלכתה (מהד"ג פ"ג סע' י"ט בהערה). ועיין עוד מאמרו של ראש בית המדרש (הנזכר לעיל)